

dva genocida, nad Srbima i Romima, tako i na opšti tok holokausta u „Novom evropskom poteku“ pod dominacijom Velikonemačkog rajha.

U drugom delu, pod nazivom *Stepinac i početak holokausta u NDH (1941)*, jasno se vidi da je RKC sa nadbiskupom Stepincom na čelu postala jedan od oslonaca ustaškog režima, kao i da se „Crkva u Hrvata“ potpuno uključila u antisemitsku kampanju koja je pratila početak procesa uništenja Jevreja. Već tada su uočena određena neslaganja nadbiskupa Stepinca sa nekim postupcima ustaške vlasti prema Jevrejima, ali samo prema onima koji su prešli na katoličku veru. U drugom delu, pod nazivom *Zauzimanje nadbiskupa Stepinca za Jevreje uz antisemitizam njegove štampe i veličanje Pavelića i NDH (1942)*, autor je predstavio period najvećeg zamaha procesa uništenja Jevreja, kako u logorima NDH, tako i u nacističkim logorima i reagovanje nadbiskupa i crkve na čijem čelu je bio. Intervencije nadbiskupa su i dalje uglavnom bile u korist pokrštenih Jevreja, a neslaganja sa nekim aspektima ustaške politike dopirala su i do javnosti. U poslednjem delu pod nazivom *Stepinac i Jevreji u poslednjim godinama NDH (1943–1945) – pomoć zajednici na izdisaju, uz stare prekore i optužbe*, autor je predstavio delovanje nadbiskupa u periodu kada je jevrejska zajednica u NDH praktično bila uništena. Ipak, njegova pomoć malobrojnim preostalim Jevrejima bila je spasonosna pri čemu u ideološkom antisemitskom profilu Stepinca i crkve na čijem čelu je bio nije bilo promena.

Rezultate svog istraživanja autor je sažeo u *Zaključku*. Nedvosmisleno se pokazalo da su nadbiskup Stepinac i RKC imali izuzetno veliki značaj i uticaj u NDH i da je iz toga proizlazila njihova velika odgovornost. Istaknuto je da njihova podrška ustaškom režimu i samom Paveliću nikada nije dovođena u pitanje. Ta odgovornost je važila i za odnos prema jednom od ciljeva ustaškog režima – uništenju Jevreja, koji je sproveden uporedo sa uništenjem Srba i Roma. Autor je pokazao da je humanitarno delovanje nadbiskupa Stepinca, iako se ne sme zanemariti, bilo ograničeno uglavnom na pokrštene Jevreje; bilo je zakasnelo i u velikom neskladu sa mogućnostima koje su njemu i samoj RKC stajali na raspolaganju. Pri tome autor nije gubio iz vida uticaj stranog faktora, pre svega nacističke Nemačke, ali ni Svete Stolice i njenih predstavnika u ustaškoj državi.

Zahvaljujući velikom istraživačkom iskustvu i naporu, Predrag Ilić je uspeo da pruži

iscrpnu, sveobuhvatnu i uravnoteženu sliku odnosa nadbiskupa Stepinca i vodeće verske organizacije u NDH prema jednom od tri genocida koje je sprovedila ustaška država, prema uništenju Jevreja (holokaustu). Iako je na prvi pogled tekst opterećen brojnim citatima iz istorijskih izvora, uglavnom iz periodike, upravo to doprinosi uverljivosti autorovih stavova i zaključaka. Zahvaljujući tome, kao i autorovom konciznom i lepom stilu, može se zaključiti da će ovo vredno delo naići na interesovanje ne samo stručne, nego i najšire javnosti.

Milan Koljanin

Александар Симоновски, *Миљивој Трбић (1913–1947)*, Скопје, Институт за национална историја, 2018, 242.

U jugoslovenskoj historiografiji nakon 1945. preovladavale su teme vezane za Drugi svetski rat, a najviše su se isticale one vezane za narodnooslobodilački pokret, zločine okupatora; potom i za zločine domaćih jedinica i ustanova, za ravnogorski pokret itd. Većina monografija i studija nastalih u tom periodu imala je jasnu političku obojenost, pa zbog toga i ne čudi što se one danas retko koriste u naučno-istraživačke svrhe.

Raspadom Jugoslavije, a samim tim i podelom jugoslovenske historiografije, nastao je novi politički i naučni diskurs, pa su naučni radovi vezani za Drugi svetski rat poprimili ponovnu političku obojenost koja je ovog puta dolazila sa druge strane ideološkog spektra. Tek u poslednjih dvadesetak godina historiografija koja se bavi jugoslovenskim prostorom u Drugom svetskom ratu počela je da odražava jasniju naučnu objektivnost.

U tom pogledu ni makedonska historiografija, koja je počela samostalno da se razvija devedesetih godina 20. veka, nije bila izuzetak. Ravnogorski pokret jeste predstavljao važnu tematsku celinu kojom su se bavili istoričari, ali mnogi radovi ostali su ideološki ostrašćeni, nedovoljno jasni, a neke oblasti u potpunosti neistražene. Takve „propuste“ pokušao je da nadomesti Aleksandar Simonovski, viši naučni saradnik na Institutu za nacionalnu istoriju iz Skoplja. Svojom doktorskom disertacijom *Четничката организација во делот на Македонија во рамките на Кралството Југославија 1941 – 1944 година* koja je odbranjena na Univerzitetu „Sv. Kiril i Meto-

dij“ u Skoplju 2013. uspešno je prikazao organizaciju i delovanje ravnogorskog pokreta u južnim delovima Jugoslavije. Iz tog rada proistekla je i prva monografija Simonovskog – biografija jednog od glavnih organizatora ravnogorskog pokreta u Vardarskoj Makedoniji *Milivoja Trbića (1913–1947)*. U dosadašnjim radovima autor se već bavio likom i delom Milivoja Trbića, pa je ova biografija logičan nastavak njegovog naučnog rada (izdajamo njegove radove: „Hapšenje Milivoja Trbića u januaru 1947“, *Istorija 20. veka*, XXXII/2014, br. 2, 143–154; „The Rescue of the Allied Pilots in Poreče in 1944“, *Istorija 20. veka*, XXXV/2017, br. 1, 77–101).

Knjiga se sastoji od predgovora, uvoda, 11 poglavlja i zaključka, dok se na kraju nalazi spisak skraćenica, spisak korišćenih izvora i literature, te registri ličnih imena i geografskih pojmova. Redove ove biografije prati i dvadesetak fotografija vezanih za temu. U kratkom predgovoru, autor najpre nabroja razloge koji su ga naveli da pristupi pisanju biografije Milivoja Trbića. Na prvom mestu je nepostojanje jedinstvene monografije koja govori o ovoj istaknutoj ličnosti, dok je drugi razlog činjenica da je 2017. bila 70-godišnjica njegove egzekucije. Knjiga je, po navodu autora, prva monografija koja se bavi jednim pripadnikom ravnogorskog pokreta na prostoru Makedonije. Potom se Simonovski osvrće na metodologiju, korišćene izvore i literaturu, te na kompoziciju monografije.

Uvod je posvećen događajima nakon potpisivanja kapitulacije 17. aprila 1941, odnosno okupatorskoj podeli Jugoslavije, organizaciji KPJ, prvim akcijama partizanskog pokreta, organizaciji i delovanju ravnogorskog pokreta itd. Makedonija u prezentaciji kolege Simonovskog zauzima centralno mesto. Potom se analiziraju strategija i politički koncepti komunističke partije i ravnogorskog pokreta, a akcentovano je pitanje Makedonije i makedonskog naroda u političkim platformama ova dva pokreta. Drugi deo uvoda posvećen je začecima organizovanja i delovanju ravnogorskog pokreta na prostoru Makedonije. Dat je kratak i jasan pregled zasnovan na relevantnim izvorima i literaturi.

Struktura glavnog dela može se posmatrati kroz tri celine. Prva celina pokriva prvo poglavlje (31–46), a tiče se perioda od rođenja Milivoja Trbića 1913, pa do Aprilskog rata 1941. godine. U kratkom prvom delu autor promatra makedonsko pitanje u srpskoj, bugarskoj, grčkoj i turskoj spoljnoj politici s kraja 19. i s po-

četka 20. veka, da bi se potom upustio u genealogiju familije Trbić. Otac Milivojev je bio čuveni četnički vojvoda Vasilije Trbić, čija je kratka biografija takođe obrađena. Zatim je vrlo kratko izložena biografija Milivoja Trbića do Aprilskog rata, nažalost svega u nekoliko redova. Za njega se kaže da je rođen u selu Brailovo blizu Prilepa. Završio je dva razreda gimnazije i jedan razred u zemljodelskoj školi. Bio je oženjen Jovankom Todorovskom i sa njom je imao tri deteta. Za vreme Aprilskog rata bio je raspoređen u jednu motornu jedinicu u Skoplju.

Druga celina obuhvata period od Aprilskog rata do kraja 1944. i pokriva poglavlja od broja dva do broja sedam (47–138). O aktivnostima Milivoja Trbića tokom Aprilskog rata se malo zna. Isto tako, zbog nedostatka izvora (dokumenti ravnogorskog pokreta i bugarskog okupatora) autor nije bio u mogućnosti da najbolje rekonstruiše Trbićevo priključenje ravnogorskom pokretu i njegovo delovanje unutar njega. Trbić se nakon sloma jugoslovenske armije vratio u Brailovo, a zatim je otišao za Kragujevac. Uspevši da izbegne masovnu odmazdu nemačkog okupatora u ovom gradu izbegao je u Jagodinu, a zatim u Beograd. Uz komparaciju dostupnih izvora različite provenijencije Aleksandar Simonovski uspeva donekle da rekonstruiše određene detalje iz života Vasilija Trbića koji su vezani za pristupanje i delovanje u ravnogorskom pokretu. Pristupivši novembra 1941. pokretu Draže Mihailovića prvi ozbiljan zadatak dobija sredinom 1942. kada je upućen da organizuje pokret na teritoriji Makedonije. U periodu 1942–1944, Trbić je delovao u oblasti Azot, u pilepskoj okolini i u oblasti Poreč i obavljao je sledeće dužnosti: šef Istaknutog dela Štaba 110 (kao takav bio je odgovoran za organizovanje ravnogorskog pokreta na području Makedonije, desno od reke Vardara), pomoćnik komandanta Vardarske vojne oblasti, komandant Prilepske i Veleške brigade Porečkog korpusa JVuO i odgovoran za finansijska sredstva ravnogorskog pokreta u ovom rejonu. Analizirajući ravnogorski pokret kroz delovanje Milivoja Trbića, autor zaključuje da iako formirana na teritoriji Makedonije organizacija Draže Mihailovića nije predstavljala značajan vojnopolitički faktor. Krajem avgusta ili početkom septembra 1944, u pilepskoj okolini narodnooslobodilački pokret Makedonije pregovarao je sa Trbićem u duhu dogovora od 16. juna 1944. između Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) i Jugoslovenske kraljevske vlade, sa ciljem da se Trbić

priključi partizanskim odredima Makedonije. Ubrzo posle pristupanja NOV i PO Makedonije, Trbić beži iz njenih redova najverovatnije plašeći se odmazde zbog njegovog aktivnog delovanja u ravnogorskom pokretu.

Poslednja, treća celina obuhvata period od kraja 1944, pa do njegove smrti 24. septembra 1947. Ova celina uključuje poglavlja od broja osam do jedanaest (139–210). Autor najviše pažnje posvećuje ilegalnom delovanju i životu Milivoja Trbića od 1945. do 1947, operacijama koje su preduzeli organi nove vlasti za njegovo hapšenje i suđenju i egzekuciji koji su sprovedeni nakon njegovog hvatanja. Zemaljska komisija Makedonije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača donela je odluku po kojoj se Milivoj Trbić tretirao kao ratni zločinac. Tražena je i njegova ekstradicija od Velike Britanije i Grčke, jer se pretpostavljalo da je izbegao u neku od tih zemalja. Autor dalje, uz pomoć neobjavljene arhivske građe, uspešno i živopisno prikazuje kako su organi UDB-e uspeali da „spletu mrežu“ oko Milivoja Trbića, koji se krio po prilipskim selima i da ga uhvate januara 1947. godine. Na sudskom procesu u Skoplju održanom od 11. do 13. juna 1947. Trbić je za krivično delo protiv naroda i države osuđen na kaznu smrti streljanjem, trajan gubitak političkih i građanskih prava i konfiskaciju celokupne imovine.

Aleksandar Simonovski na kraju zaključuje da se Milivoj Trbić pojavio na istorijskoj pozornici u periodu Drugog svetskog rata. Pri organizaciji ravnogorskog pokreta u Makedoniji, Trbić je delovao prema političkoj platformi i ustaljenoj taktici koje su karakterisale ravnogorski pokret. Trbić je tek sredinom 1944. uspeo da ostvari organizacione uspehe, ali je konačnom prevagom partizanskog pokreta njegovo delovanje *de facto* bilo završeno.

Knjiga Aleksandra Simonovskog *Милвој Трбиќ (1913–1947)* predstavlja biografiju jednog od glavnih organizatora ravnogorskog pokreta u Makedoniji. Autor je svoj istraživački rad bazirao u pet ustanova u Makedoniji i Srbiji: Državnom arhivu Republike Makedonije (Државниот архив на Република Македонија), Državnom arhivu Republike Makedonije - Odeljenje u Skoplju (Државниот архив на Република Македонија – Одделение Скопје), Dokumentacionom odeljenju Instituta za nacionalnu istoriju iz Skoplja (Документационото одделение „Д-р Велимир Брезоски“ при Институт за национална историја), Vojnom

arhivu u Beogradu i Arhivu Jugoslavije u Beogradu. Korišćeno je 24 zbornika dokumenata, četiri lista, dok spisak literature broji gotovo 100 referenci. Svu navedenu građu i naslove autor uspešno, metodološki i sistematično kombinuje, dolazeći do zaključaka koji odgovaraju pravilima istorijske struke. Ipak, po sopstvenom priznanju, kolega Simonovski zbog finansijskih razloga nije bio u mogućnosti da obavi i dodatna istraživanja, prvenstveno na građi koja je pohranjena u bugarskim arhivima, ali i na određenim fondovima koji se nalaze u arhivima u Srbiji. Zbog toga ostajemo uskraćeni za moguće dodatne informacije vezane za ličnost i delovanje Milivoja Trbića.

Kao pionirski poduhvat zasnovan na navedenoj arhivskoj građi i mnogobrojnim objavljenim izvorima i literaturi, ova monografija svakako zaslužuje dalje korišćenje i citiranje u drugim naučno-istraživačkim poduhvatima sličnog karaktera, pa je preporučujemo zainteresovanoj javnosti.

Boris Tomanić

Stevan Moljević, *Ravna gora u svetlu i magli*, priredili prof. dr Momčilo Pavlović i dr Bojan B. Dimitrijević, Beograd, Institut za savremenu istoriju, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković“, Arhiv Srbije, 2019, 302.

Nastavak istraživanja dokumenata Bezbednosno-informativne agencije pohranjenih u fondovima Arhiva Srbije rezultirao je još jednom, trećom, knjigom u ediciji Instituta za savremenu istoriju i Arhiva Srbije „Dokumenta službi bezbednosti“. Reč je o rukopisu *Ravna Gora u svetlu i magli* Stevana Moljevića, istaknutog člana i predsednika Izvršnog odbora Centralnog nacionalnog komiteta (CNK), najvišeg političkog tela ravnogorskog pokreta, koji su priredili prof. dr Momčilo Pavlović i dr Bojan B. Dimitrijević. Stevan Moljević, predratni banjalučki advokat i dugogodišnji nacionalni radnik, pod utiskom brzog sloma jugoslovenske države i ustaških zločina nad Srbima, sastavio je juna 1941. projekat o budućem uređenju Srbije i Jugoslavije pod naslovom „Homogena Srbija“, kojim je radikalno iscrtao i razgraničio srpske i hrvatske teritorije u posleratnoj Jugoslaviji. U tom smislu pisao je i Dragiši Vasiću decembra 1941, preko koga je uspostavio vezu sa ravnogorskim pokretom. Interesantno je napomenuti da Moljević projekat uopšte ne pominje u svojim sećanjima. Samom